

29
POLSKIE TOWARZYSTWO ARCHEOLOGICZNE I NUMIZMATYCZNE
KOMISJA NUMIZMATYCZNA

Andrzej Schmidt

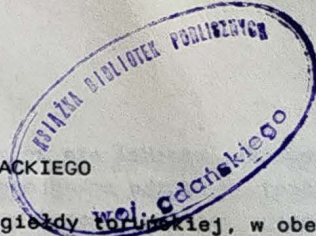
LENNE MONETY KRZYŻACKIE

SPIS TREŚCI:

Status polityczno-prawny państwa krzyżackiego	3
Krzyżacko-polskie stosunki monetarne	4
Dążenie do polsko-krzyżackiej unii monetarnej za panowania Zygmunta I	7
Krzyżackie reformy monetarne okresu lennego	10
Miejsce monety krzyżackiej w numizmatyce polskiej	12
Wykaz krzyżackich monet lennych	16
Bibliografia	24

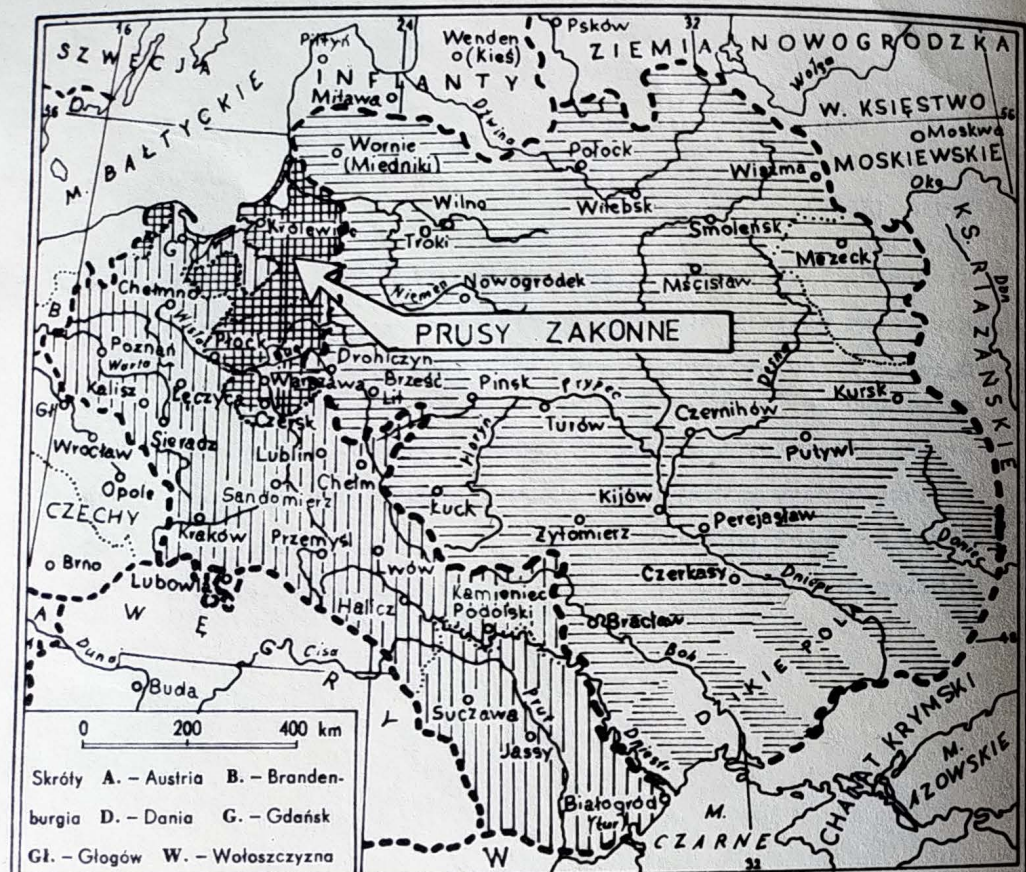

STATUS POLITYCZNO-PRAWNY PAŃSTWA KRZYŻACKIEGO

19 października 1466 r., w domu gildy toruńskiej, w obecności legata papieskiego, podpisany został II pokój toruński, kończący zwycięską dla Polski trzynastoletnią wojnę z Zakonem Krzyżackim.

Traktat toruński zmienił mapę Polski i Europy. Część państwa krzyżackiego - Pomorze Gdańskie, ziemia chełmińska i michałowska, oraz Warmia z Malborkiem i Elblągiem - została wcielona bezpośrednio do Polski. Prusy Wschodnie z Królewcem pozostały we władaniu Zakonu jako lenno, z zastrzeżeniem wieczystego hołdu dla Korony Polskiej, z którą Zakon wraz ze wszystkimi swymi ziemiami i poddanymi tworzyć miał odtąd jedno nierozdzielone ciało /unum et individuum corpus/. Tak więc państwo krzyżackie utraciło suwerenność i całe Prusy znalazły się w obrębie władzy politycznej króla polskiego. Wielkiemu mistrzowi, który zobowiązany został w ciągu sześciu miesięcy od objęcia władzy do osobistego składania przysięgi na ręce króla polskiego na wierność i dotrzymanie warunków traktatu toruńskiego, zapewniono miejsce w senacie po lewicy królewskiej, między panami polskimi. Wielki mistrz i dostojnicy Zakonu zaliczeni zostali w skład rady królewskiej. Zabroniono Zakonowi zawierania traktatów, przymierzy i podejmowania zobowiązań bez zezwolenia królewskiego. Zawarowano uzyskanie zgody królewskiej w wypadku składania wielkiego mistrza z jego godności. Zobowiązano Zakon do posiłkowania Polski w każdej potrzebie wojennej. Zagwarantowano Polakom dopuszczenie do Zakonu.

Powyższy traktat, mimo późniejszych wysiłków krzyżackich zmierzających do jego rewizji, zachował moc polityczno-prawną do końca istnienia państwa zakonnego. Spośród siedmiu panujących w tym czasie wielkich mistrzów Zakonu, pięciu: Ludwik von Erlichshausen /sprawujący urząd do 1467 r./, Henryk Reuss von Plauen /1467-1470/, Henryk Reffle von Richtenberg /1470-1477/, Marcin Truchsess von Wetzhausen /1477-1489/ i Jan von Tiefen /1489-1497/, złożyło hołd królowi polskiemu, szósty: Fryderyk ks. saski /1498-1510/, drogą chytrych wybiegów i przy sprzyjającej sytuacji politycznej, zdołał się od tego uchylić, a siódmy: Albrecht von Hohenzollern ks.brandenburski /1511-1525/, usiłujący naśladować swego

POLSKA I LITWA ZA JAGIELLONÓW

w końcu XV w.

- granice państw przed 1494
- ..... granice ziem lennych
- ▨ Królestwo Polskie
- ▨ Wielkie Księstwo Litewskie
- ▨ ziemie lenne Królestwa Polskiego
- ▨ ziemie lenne W. Ks. Litewskiego
- ▨ ziemie nominalnie zależne od W. Ks. Litewskiego

POLSKA I LITWA ZA JAGIELLONÓW w końcu XV w.

- granice państw przed 1494
- ..... granice ziem lennych
- [Vertical lines] Królestwo Polskie
- [Horizontal lines] Wielkie Księstwo Litewskie
- [Vertical lines] ziemie lenne Królestwa Polskiego
- [Horizontal lines] ziemie lenne W. Ks. Litewskiego
- [Diagonal lines] ziemie nominalnie zależne od W. Ks. Litewskiego

poprzednika, spotkał się ze zdecydowaną akcją króla Zygmunta I, po której, w wyniku przegranej wojny /1519-1521/ i po upływie 4-letniego rozejmu, został zmuszony, wprawdzie już jako świecki książę, po sekularyzacji Prus Zakonnych, na którą zdołał wyjednać zgodę króla, do złożenia hołdu w 1525 r. Rok 1525 był więc kresem istnienia lennego państwa krzyżackiego, w miejsce którego pojawiło się w Prusach Wschodnich lenne księstwo pruskie.

KRZYŻACKO-POLSKIE STOSUNKI MONETARNE

Traktat toruński nie wprowadził żadnych zmian w krzyżackim systemie monetarnym, który zachował swój tradycyjny układ oparty na szelągu jako podstawowej jednostce pieniężnej i niezmienniej stopie mennicznej. Poza szelągami w obiegu znajdowały się jeszcze tylko brakteatowe fenigi, pełniąc funkcję monety zdawkowej. Rachunek grzywny krzyżackiej, zwanej chełmińską, wynosił 60 szelągów lub 720 fenigów.

Przypomnijmy, że kilkanaście lat wcześniej, po jednostronnym akcie inkorporacyjnym wydanym dla Prus przez Kazimierza Jagiellończyka w 1454 r., monetą, którą zaczęto wybijać dla nowopozyskanej prowincji, były właśnie tak charakterystyczne dla Prus szelągi, najpierw wysokiej 12 próby, emitowane przez stany pruskie, a potem niskowartościowe szelągi miejskie Gdańska, Torunia i Elbląga, zbliżone dobrocią do ówczesnych szelągów krzyżackich Ludwika von Erlichshausena. Ponieważ podczas trwania wojny krzyżacy uważali miasta pruskie za buntownicze, więc na podległych im terenach nie chcieli przyjmować monet miejskich, natomiast w Prusach Królewskich odmawiano przyjmowania monet krzyżackich. Ten stan w połączeniu z wzajemnym wyrzekaniem na złą jakość i miejskich i krzyżackich szelągów utrzymał się mimo podpisania traktatu pokojowego i wymagał szybkiego rozwiązania, zwłaszcza że ustalone w ciągu z górą dwóch wieków władztwa Zakonu kontakty handlowe między ludnością Prus Królewskich i państwa zakonnego, były nadal ożywione. Sprawę tę zajął się sejm pruski zwołany krótko po wojnie 15 lutego 1467 r. w Elblągu. Podczas jego obrad zbadano jakość szelągów miejskich i krzyżackich, stwierdzając, że jedne i drugie wykonane są ze srebra 4-tej próby z nie-wielkimi odchyleniami. Wobec powyższego sejm uchwalił swobodny

obieg miejskich i krzyżackich szelągów na terenie całych Prus, nakazując by w przyszłości wszystkie mennice pruskie: miejskie i krzyżackie, trzymały się przy biciu szelągów stopy 4-łutowej. Co kwartał mieli zjeżdżać się w Elblągu biegli probierze menniczni z Gdańska, Torunia, Elbląga oraz Królewca i badać czy nowouchwalona stopa mennicza jest przestrzegana. W istocie, zarówno w miastach pruskich, które biły swoje szelągi do schyłku panowania Kazimierza Jagiellończyka, jak i w Królewcu, jedynej czynnej mennicy Zakonu emitującej monetę szelągową do r. 1492, czyli do reformy monetarnej Jana von Tiefen, nie zawsze stosowano się ściśle do przepisanej próby, która w praktyce obniżyła się z czasem prawie do 3 łutów. Zasada swobodnego współobiegu monet prusko-królewskich i zakonnych, mimo braku odpowiednich norm prawnych poza wyżej wymienionym porozumieniem dotyczącym szelągów, pozostawała w mocy aż do końca istnienia państwa krzyżackiego.

Od końca XV w do 1524 r. w Prusach Królewskich nie była czynna żadna mennica, natomiast wielcy mistrzowie krzyżacy, korzystając w pełni z posiadanych praw mennicznych, wybijali coraz gorsze szelągi, a później grosze, które rozchodziły się masowo po całych Prusach i sąsiednich prowincjach polskich, będąc głównym czynnikiem pogarszania się stosunków pieniężnych.

Jeszcze za panowania Henryka Reffle von Richtenberg pojawiły się w obiegu wielkie ilości fałszywych szelągów krzyżackich. Ponieważ docierały one licznie do ziem polskich, król Kazimierz Jagiellończyk, w przeświadczeniu iż stało się to za przyzwoleniem wielkiego mistrza, nakazał mu w 1474 r. zamknąć mennicę, ale ów, mimo iż z zarzutu fałszerstwa się nie oczyścił, nakazu nie usłuchał.

Kolejne obniżenie stopy krzyżackich szelągów za panowania wielkiego mistrza Marcina Truchessa i wynikłe stąd straty handlowe w miastach pruskich i prowincjach polskich, zmusiły dwór królewski do szukania drogi wyjścia z powstałej sytuacji. Rada królewska uznała, że albo należy skłonić wielkiego mistrza do unii monetarnej przez narzucenie Zakonowi polskiej stopy mennicznej, albo nakazać mu zamknięcie mennicy królewskiej i tym samym przerwać bicie podłych monet. Sprawę pogarszania jakości monety krzyżackiej poruszono na sejmie pruskim w Pasłęku w 1480 r.,

lecz delegaci wielkiego mistrza bronili się przed wysuniętymi zarzutami, twierdząc, że miasta pruskie emitują monetę wcale nie lepszą, co jest skutkiem nieprzestrzegania uchwały sejmu elbląskiego z 1467 r. o obowiązku badania zgodności wszystkich pruskich emisji szelągowych z przyjętą na sejmie stopą menniczą. Podniesione na sejmie w Pasłęku żądanie zamknięcia mennic miejskich i mennicy Zakonu, przynoszących tylko szkodę krajowi, nie wpłynęło na zaprzestanie bicia podłych monet przez wielkiego mistrza, ciągnącego z tego procederu wielkie zyski. Dopiero jego następca Jan von Tiefen, stosujący politykę uległości wobec króla i starający się unikać konfliktów także w dziedzinie monetarnej, dążąc do reformy pieniądza, wysłał swych delegatów do Krakowa, celem prowadzenia rokowań w sprawie projektowanego przez króla zrównania stopy mennicznej monet krzyżackich i polskich. Jednak gdy śmierć Kazimierza Jagiellończyka w 1492 r. spowodowała przerwanie pertraktacji, nim zdołano osiągnąć jakieś porozumienie, wielki mistrz zdecydował się na jednostronne przeprowadzenie własnej reformy monetarnej.

Skutki pogarszania się monety krzyżackiej obiegającej na terenie Prus Królewskich były częstym przedmiotem obrad stanów pruskich. Z upoważnienia i na prośbę zjazdu stanów pruskich w Elblągu w 1516 r., wysłane zostało przez biskupa warmińskiego Fabiana Łuzjańskiego poselstwo do wielkiego mistrza z prośbą o zaprzestanie uprawiania procederu pogarszania monety, gdyż wyrządza to wielkie szkody dzielnicom pruskiej, a zwłaszcza Gdańskowi. Zakon nie przejmował się jednak polskimi protestami i nadal świadomie wprowadzał na rynek polski coraz gorsze, mocno podszacowane pieniądze. Sprawa ta przyjęła szczególnie drastyczny obrót w czasie wojny z Polską w latach 1520-1521. Broniąc się przed zalewem wojennych groszy Albrechta wydał król Zygmunt I w latach 1520 w Toruniu i w 1522 w Wilnie edykty zabraniające handlu z ziemiami zakonnymi i zakazujące używania nowowybitych monet krzyżackich.

Tymczasem na przełomie XV i XVI w. sytuacja gospodarcza państwa polskiego /a zwłaszcza zmonopolizowanie handlu zbożem przez prowincję pruską/ sprawiła, że zaczęło narastać dążenie do zespolenia ekonomicznego Korony, Litwy i Prus. Istotną trudność dla prawidłowego rozwoju gospodarczego państwa stwarzał fakt, że na jego terenie istniały trzy niezależne systemy monetarne: koronny,

litewski i pruski. Odmienność monety litewskiej i pruskiej oraz związane z tym różne sposoby liczenia znacznie utrudniały wymianę handlową. Toteż coraz częściej podnosiły się głosy domagające się unii monetarnej polsko-litewsko-pruskiej.

DAŻENIE DO POLSKO-KRZYŻACKIEJ UNII MONETARNEJ ZA PANOWANIA ZYGMUNTA I

Już na sejmie elekcyjnym w Piotrkowie w 1501 r. zapadła uchwała ujednoczenia monety w Koronie i na Litwie co do wartości i wagi, przy jednoczesnym zróżnicowaniu jej wyglądu zewnętrznego przez umieszczenie na niej herbów jednego lub drugiego kraju. Także sprawa unii monetarnej Prus z Koroną stawała się coraz bardziej aktualna i coraz częściej była poruszana przez sejmy pruskie i koronne. W 1509 r. stany pruskie wypowiedziały się za koniecznością unifikacji monety koronnej z pruską. Zwołany do Piotrkowa w 1510 r., sejm podjął uchwałę żądającą ujednoczenia monety polskiej z pruską i litewską, z jednoczesnym jej polepszeniem. Idea unifikacji pieniądza znalazła pełne poparcie w Koronie i Prusach Królewskich, choć wielkie miasta pruskie miały do niej pewne zastrzeżenia, natomiast spotkała się ze zdecydowanym oporem konserwatywnej szlachty litewskiej.

Unię monetarną polsko-pruską energicznie forsował sam król Zygmunt I. Kiedy stany pruskie zwaloryzowały monetę koronną, oceniając ją zbyt nisko, król mocno tym dotknięty polecił na sejmie w Malborku w 1512 r. oświadczyć im, że ustalony przez nie kurs monety koronnej w Prusach jest dla Polski szkodliwy a dla niego obrażający i wezwać zebranych, aby przyjmowali monetę królewską po dawnej cenie. Nie poprzestając na tym, król wzmógł wysiłki, aby otrzymać od sejmu koronnego i pruskiego pełnomocnictwo na bicie monet w obu krajach /gdyż w 1511 r. zamknięto mennicę krakowską/. W liście do swego bankiera, a późniejszego wielkorządcy królewskiego w Krakowie, Bonera, pisze Zygmunt I w 1520 r. że pełnomocnictwa takie otrzymał, ale nie ustalono jeszcze jak nowa moneta ma wyglądać i jaką będzie mieć stopę menniczą. Daleszą realizację zamierzeń królewskich przerwała wojna z Zakonem Krzyżackim.

Jeszcze w przeddzień wojny, w końcu 1519 r., na zjeździe

stanów pruskich w Toruniu miał być rozpatrywany memoriał Mikołaja Kopernika /naskicowany już w 1517 r./, zawierający obok ogólnych rozważań na temat monety i analizy dziejów pieniądza w Prusach założenia proponowanej reformy monetarnej. Jest rzeczą wątpliwą, czy istotnie doszło wówczas do odczytania tego memoriału, sejm bowiem zajęty był sprawami rozpoczynającej się wojny polsko-krzyżackiej, mającej zmusić krnąbrnego lennika do uległości. Niemniej, sprawa reformy monetarnej nie schodzi już odtąd z porządku obrad stanów pruskich. Zaraz po zakończeniu wojny Kopernik odczytuje swój rozszerzony w międzyczasie memoriał na sejmie pruskim w Grudziądzu w 1522 r. Według Kopernika, na terenie Prus powinna istnieć tylko jedna, wspólna dla całych Prus i podporządkowana królowi polskiemu mennica, bijąca monetę o stemplu królewskim. Kopernik zakładał wprowadzenie nowej, dobrej monety o jednakowej stopie, wadze i wartości dla całych Prus, ale opartej na tradycyjnym pruskim systemie szelągowym, a nie groszowym jak w Koronie. 1 grosz polski miał być równoważnością 3 nowych szelągów pruskich, których 600 sztuk byłoby wybijanych z grzywny krakowskiej srebra, stanowiącej równoważność 10 grzywien pruskich 4-łutowej próby. Stare monety powinny być wykupione po cenie ich realnej wartości i wycofane. Mocny nacisk położył Kopernik na konieczność rezygnacji z dochodu mennicznego, proponując tylko obniżenie zawartości srebra w monetach o około 3 % dla zrównoważenia kosztów ich bicia. Według Stefana Cackowskiego: "kopernikowski projekt zawierał najważniejsze postulaty zwolenników reformy, mianowicie ujednoczenie systemu monetarnego w obu częściach Prus /Królewskich i Krzyżackich/ i dostosowanie go do systemu polskiego, podniesienie wewnętrznej wartości monety, czyli ustanowienie monety wartościowej, dobrej, oraz zcentralizowanie bicia monet przez pozabawienie miast praw mennicznych i ustanowienie jednej mennicy dla całych Prus, co miało zapobiec powstawaniu różnorodności monet". Ewentualna realizacja reformy wymagałaby uzyskania zgody Zakonu Krzyżackiego, który musiałby być pozbawiony praw mennicznych. Memoriał Kopernika z 1519 r. dojrzał stopniowo w trakcie urzędowej dyskusji nad sprawami monetarnymi na zjazdach stanów pruskich także z udziałem posłów wielkiego mistrza Zakonu Krzyżackiego, ale jeszcze w 1522 r. Zakon daleki był od po-

parcia jego założeń. Memoriał przyjęły przychylnie stany pruskie, w tym także dążące do zachowania swych dawnych przywilejów mennicznych i dlatego rade z propozycji zachowania odrębności monety pruskiej wielkie miasta: Gdańsk, Toruń i Elbląg. Natomiast nie uzyskał projekt Kopernika aprobaty króla, który życzył sobie pełnej unifikacji monety koronnej i pruskiej, a także nie miał zamiaru rezygnować z zysków mennicznych.

W 1524 r. sejm grudziądzki zezwala miastom pruskim na bicie monet według dowolnej stopy, z czego zaraz skorzystał senat Gdańska, ale w 1525 r., podczas pertraktacji pokojowych z Albrechtem Brandenburskim ustalono, zgodnie z żądaniem króla, że i Albrecht i miasta pruskie wstrzymają się od bicia monety do czasu opracowania reformy spełniającej postulaty króla o pełnej unifikacji monety polskiej i pruskiej.

Wytrwałe rokowania toczone w pierwszej ćwierci XVI w., w celu doprowadzenia do unii monetarnej polsko-pruskiej przez przedstawicieli Polski, Prus Królewskich i Zakonu, z udziałem najtęższych ekonomistów owych czasów, zaowocowały dopiero reformą z 1528 r., w chwili gdy państwo krzyżackie już nie istniało po sekularyzacji Zakonu Krzyżackiego w 1525 r.

Oceniając owe wysiłki zmierzające ku realizacji polsko-pruskiej reformy unifikacyjnej, trzeba stwierdzić, że w gruncie rzeczy chodziło tu o unię polskiego i krzyżackiego systemu monetarnego. Jeśli pominąć krótki okres w początkach wojny trzynastoletniej, podczas którego podjęto jedyną, ale nieudaną, próbę stworzenia nowego pruskiego systemu monetarnego, czego przejawem była emisja dobrych 12-łutowych szelągów bitych przez stany pruskie, to faktem jest, że po tym pierwszym niepowodzeniu całe Prusy wróciły ponownie w orbitę działania krzyżackiego systemu monetarnego. Zarówno emisje szelągowe miast pruskich: Gdańska, Torunia i Elbląga, jak i bite przez te dwa ostatnie miasta denary brakteatowe odpowiadały dokładnie stopie krzyżackich szelągów i fenigów. Fakt ten stwierdził już M. Gumowski pisząc, że "Toruń podobnie jak Gdańsk i Elbląg... upodobnił swoją monetę do wzorów krzyżackich, a nie do polskich". Przyczyn tego stanu rzeczy należy szukać w ustalonych przez stulecia panowania Zakonu, ciągle jeszcze silnych związkach łączących ziemie pruskie przyłączone do Pol-

ski z państwem krzyżackim, w przyzwyczajeniu ludności do znanej sobie i wypróbowanego systemu monetarnego, wreszcie w nieopłacalności bicia nowej, lepszej monety w sytuacji, gdy kraj był nasycony lichą monetą krzyżacką. Polityka króla pozostawiła miastom pruskim w tym względzie swobodną rękę. Przywilej wydany dla Gdańska pozostawiał otwartą kwestię ustalenia stopy nowych monet. Przywilej dla Torunia zezwalał na to "by... monetę... wybijać mogli, na takie ziarno i śrut, jakie dziś jest w zwyczaju...", co dawało miastu także dużą swobodę interpretacyjną. Elbląg, jak wiadomo, rozpoczął bicie szelągów nie oglądając się na zezwolenie królewskie. Mimo przyjęcia krzyżackiej stopy menniczej emisje miejskie znalazły się pod ochroną króla. Dekret Kazimierza Jagiellończyka z 5.VIII.1459 r. zakazuje wywożenia nowych szelągów toruńskich i grozi karą za wyławianie i przetapianie cięższych egzemplarzy.

Polityka Zakonu wobec konsekwentnego dążenia strony polskiej do zawarcia unii monetarnej polsko-krzyżackiej, mimo perspektyw osiągnięcia niewątpliwych korzyści ekonomicznych, była ostrożna i pełna rezerwy, bowiem racje polityczne Zakonu, dążącego przecież uparcie do odzyskania utraconej suwerenności przemawiały za przeciwstawieniem się wszelkim tendencjom, które przyczynić się mogły do dalszego uzależnienia i integracji ziem krzyżackich z Polską. Ponadto, ewentualna unia monetarna musiałaby pociągnąć za sobą ograniczenie dotychczasowej swobody bicia monety przez Zakon i w konsekwencji pozbawienie go części zysków. Dlatego też Zakon, nie zważając na stanowisko strony polskiej, przeprowadził jednostronnie kilka reform monetarnych, które nie uwzględniały zupełnie polskich tendencji unifikacyjnych.

KRZYŻACKIE REFORMY MONETARNE OKRESU LENNEGO

Pierwszą była wspomniana już reforma Jana von Tiefen z 1492 r., wprowadzająca do obiegu nowy rodzaj monety - grosz o wadze ok. 1,5 g i 8-lutowej próbie srebra, będący równowartością trzech szelągów. Równocześnie wstrzymano produkcję tych ostatnich. Nowością było umieszczenie na groszach pełnego nazwiska wielkiego mistrza. Rachunek grzywny pruskiej /chełmińskiej/ wynosił teraz 20 groszy lub 60 szelągów lub 360 fenigów. Wartość nowego grosza była trud-

no porównywalna z wartością polskich półgroszy mających 6 próbe srebra i wagę ok. 1 g. Przyjmowano, że 2 szelągi były równe półgroszowi polskiemu, a więc 4 grosze krzyżackie równały się 3 groszom polskim. Z powyższej relacji wynikała możliwość wyrażania grzywny obliczeniowej w postaci tzw. dużej grzywny pieniężnej /chełmińskiej/ równej 60 szelągom lub 20 groszom krzyżackim albo małej grzywny pieniężnej /krakowskiej/ równej 30 półgroszom, czyli 15 groszom polskim. Ponieważ wzmogło to jeszcze istniejące trudności obliczeniowe ludności, dlatego reforma ta została krytycznie oceniona w Polsce.

Próbie przeprowadzenia następnej reformy podjął Fryderyk ks. saski, bijąc niewielkie serie grubszej monety srebrnej i złotej w postaci szerokich groszy, bardzo dziś rzadkich, i znanych tylko z opisu dukatów z wizerunkiem Madonny, patronki Zakonu. Głównymi gatunkami monety krzyżackiej pozostały jednak bite masowo grosze oraz brakteatowe fenigi.

Wreszcie ostatni wielki mistrz Albrecht ks. brandenburski, uruchomiwszy mennicę w 1513 r., wprowadził na monety daty roczne, zmienił stempel groszy, dając im na awersie wizerunek orła brandenburskiego z tarczą Hohenzollernów na piersi, okoloną napisem: ALBERTUS D G MGR GENERALIS, a na rewersie zastępując tradycyjny tekst: MONETA DNORUM PRUSSIE sentencją: SALVA NOS DOMINA, przy czym pismo, na większości monet, zmieniło się z gotyckiego na renesansowe. W czasie wojny z Polską kontynuował Albrecht produkcję groszy, ale o obniżonej do 5 łutów próbie i charakterystycznych tym, że nad tarczą miały dwie kropki, dlatego zwanych Toppelgroschen /grosze kropkowe/, a ponadto rozpoczął bicie nowych gatunków bardzo licznych monet: guldenów, 32-groszowych talarów i ich frakcji - półtalarów i ćwierćtalarów. Te ostatnie, a także grosze, bito również w postaci kredytowych klip. Wszystkie te monety miały wartość nominalną i przymusową znacznie wyższą od wartości rzeczywistej, dzięki czemu spełniły swoje zadanie, gdyż przy ich pomocy wyegzekwowano z kraju podatek wojenny oraz zapłacono żołd wojsku. Po wojnie w 1522 r. wartość ich została obniżona i tak: cena talara spadła z 32 gr. na 30 gr., półtalara z 16 gr. na 15 gr.,

ćwierćtalara i ćwierćtalara klipy z 8 gr. na 8 szelągów /czyli na 1/3 dotychczasowej wartości/, grosza klipy z 1 gr. na 1 szeląg /czyli na 1/3 dotychczasowej wartości/.

Z tą obniżką wartości krzyżackich monet wojennych należy łączyć wybite na nich kontrasygnatur w postaci małej tarczy krzyżackiej. Znane są dziś tak kontrasygnowane ćwierćtalary z lat 1520 i 1521. W 1528 r. obieg wszystkich tych monet został zakazany, zostały one w większości wykupione na przetopienie w mennicy i dlatego dziś należą do rzadkości.

Oprócz zbliżonych dobrocią do stopy guldenów reńskich niskowartościowych guldenów z 1521 r. znamy z czasów panowania Albrechta także pełnowartościowe dwuguldeny tego samego rocznika. Ich wysoka próba, w zestawieniu z niską jakością pozostałych monet wojennych, stanowi do dziś nierozwiązaną zagadkę.

W 1520 r. powstaje w Królewcu druga mennica, którą Albrecht wydzierżawił miastu na 10 lat. Bije ona od 1521 r. obiegu grosze, próby podobnej do występującej w groszach przedwojennych: $7\frac{3}{4}$ łuta, o nowym rysunku z długim krzyżem na awersie i rewersie, zwane potocznie Pflaumengroschen od nazwiska burmistrza Królewca - Pflaume. Grosze te, wbrew porozumieniu Albrechta z królem, bito jeszcze w latach 1526 i 1527, sygnując je datą 1525.

MIEJSCE MONETY KRZYŻACKIEJ W NUMIZMATYCE POLSKIEJ

W dotychczasowej, zresztą skąpej, literaturze przedmiotu, przy rozważaniu miejsca należnego monecie krzyżackiej w obrębie numizmatyki polskiej, dostrzega się powiązania tej monety z polską gospodarką pieniężną, w kontekście wzajemnych polsko-krzyżackich stosunków ekonomiczno-gospodarczych, przy czym podkreśla się zwłaszcza sprawę penetracji monet krzyżackich na tereny sąsiednich prowincji polskich. Innym uznanym czynnikiem, przemawiającym za powiązaniem monet krzyżackich z numizmatyką polską, jest fakt przymusowego obiegu tych monet na terenach polskich, które znalazły się w granicach państwa zakonnego.

Nie kwestionując tych słusznych stwierdzeń, trzeba jednak

zwrócić uwagę na pomijany dotąd, a przecież niezwykle ważny, czynnik polityczno-prawny, determinujący w aspekcie historycznych stosunków łączących Zakon z Polską, charakter polsko-krzyżackich związków monetarnych. Należy jednak stwierdzić, że od zawarcia pokoju toruńskiego w 1466 r., czyli od czasu gdy suwerenne dotąd państwo krzyżackie stało się podległe królowi polskiemu, nie można monet krzyżackich traktować jako monety obce, ale trzeba je uznać za lenne monety państwa polskiego.

Krzyżacki system monetarny, mimo zachowania przez Zakon tradycyjnej formy monet i stopy mennicznej, oraz braku na monetach widocznych zewnętrznych oznak podległości lennej w postaci polskich herbów lub tytułów, czy inicjałów królewskich /które nieco później pojawiły się na monetach innych krajów lennych - księstw: pruskiego i kurlandzkiego/, stał się od 1466 r. jednym z systemów monetarnych państwa polskiego, a późniejsza walka o realizację polsko-krzyżackiej unii monetarnej była wyłącznie wewnętrzną sprawą tego państwa, podobnie jak równoległe w czasie dążenia do zawarcia unii monetarnej polsko-litewskiej.

Ustalając miejsce monet krzyżackich w polskiej numizmatyce, należy więc całość mennictwa krzyżackiego podzielić na dwa okresy:

Okres pierwszy: od powstania państwa zakonnego do zawarcia traktatu toruńskiego w 1466 r. Monety tego okresu powinny znaleźć miejsce w numizmatyce polskiej jako monety obcego państwa znajdujące się w obiegu na ziemiach polskich.

Okres drugi: od zawarcia traktatu toruńskiego w 1466 r. do sekularyzacji Zakonu w 1525 r. Monety tego okresu to lenne monety krzyżackie. Tak więc w wykazie monet Polski XV-XVI w., obok monet Korony, Prus Królewskich, Litwy nie może zabraknąć krzyżackich, obok innych lennych.

WYKAZ KRZYŻACKICH MONET LENNYCH

Sporządzenie dokładnego wykazu krzyżackich monet lennych bitych w latach 1466-1525, wbrew pozorom, napotyka na spore trudności.

Najważniejszą z nich jest trudność przyporządkowania temu

okresowi beznapisowych, brakteatowych fenigów. Ani analiza ikonograficzna, ani wysiłki zmierzające do uszeregowania monet w oparciu o zmienność ich wagi, średnicy i próby, zwłaszcza przy niepełnym rozeznaniu tej ostatniej, a także niekompletność opracowań fenigowych znalezisk monetarnych, nie pozwalają przy obecnym stanie wiedzy na miarodajne opracowanie chronologicznej systematyki fenigowych emisji.

W świetle tych faktów dokonane niżej ustalenia mogą być problematyczne i być może zostaną z czasem skorygowane. Wydaje się jednak, że bez większego ryzyka można zaliczyć do monet lennych trzy typy fenigów:

1. typ z tarczą krzyżacką lub tylko krzyżem,
2. typ z orłem wielkiego mistrza na tarczy lub tylko orłem,
3. typ z koroną.

Za takim zaszeregowaniem dwóch pierwszych typów przemawiają względy ikonograficzne: kształt tarczy herbowej, grubość krzyża, modelunek orła, a częściowo także mała średnica tych monet wynosząca 12 - 16 mm. Typ z koroną uważano zawsze za produkt mennicy królewickiej, z uwagi na powiązanie tematyczne z herbem miasta.

W okresie lennym mennica w Królewcu mogła ten typ kontynuować. Wspólną cechą wszystkich fenigów okresu lennego jest próba srebra nie wyższa od 2 łutów. Wiadomo, że w okresie wojny trzynastoletniej Ludwik von Erlichshausen bił fenigi niskiej, drugiej próby, co spowodowało tak wielkie wzburzenie ludności, że w 1460 r. wielki mistrz poczuł się zmuszony oficjalnie wstrzymać ich bicie i obieć, obiecując jednocześnie emitowanie lepszej monety zdawkowej w przyszłości. Obietnicy tej ani on, ani jego następcy nigdy nie dotrzymali i do końca istnienia państwa krzyżackiego bito fenigi w próbie nie wyższej od drugiej. Wg Bahrfeldta ostatnie fenigi Fryderyka i Albrechta miały mieć drugą próbę srebra i średnicę 16 mm.

Reasumując można zaryzykować twierdzenie, że wszystkie fenigi drugiej lub niższej próby należałyby zaliczyć do monet okresu lennego, z uwzględnieniem faktu, że fenigów okresu wojny trzynastoletniej nie da się z powyższej grupy monet oddzielić. Oczywiście nie można wykluczyć, że wcześniejsze fenigi z pierwszej połowy XV w. mogły być okresami bite także w drugiej próbie srebra, ale in-

cydent z 1460 r. zdaje się przeczyć takiej ewentualności.

Przy określaniu lennych szelągów Ludwika von Erlichshausena przyjęto za takie typ bez długiego krzyża na awersie i rewersie, bity prawdopodobnie w Królewcu od 1456 r. Ze względu na identyczność stempla nie sposób wydzielić tu monet bitych po r. 1466.

Wśród monet Fryderyka Saskiego odnotowano istnienie złotego guldena, bez podania szczegółowych danych, bowiem moneta ta znana jest tylko z przekazów pisanych.

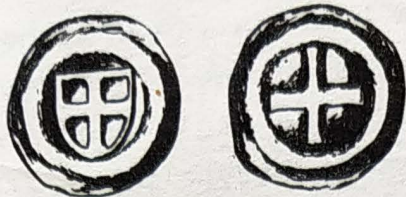
W wykazie nie wymieniono szczegółowo licznych odmian napisowych poszczególnych typów monet lennych, ograniczając się tylko do ogólnej wzmianki o ich istnieniu, podano natomiast ważniejsze odmiany, głównie w oparciu o różnicowanie znaków przednapisowych, wzorując się w tym względzie na katalogu E. Kopickiego, oraz zaznaczono istnienie odmian stempla przy rzadkich monetach wojennych Albrechta Brandenburskiego.

Próba srebra podana została w łutach, a złota w karatach. 1 łut odpowiada próbie 62,5/1000, a karat - ok. 41,7/1000.

BEZNAPISOWE BRAKTEATY Z LAT 1466 - 1525

1. Fenig

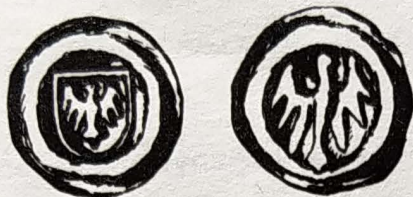

/brakteat/

Tarcza krzyżacka lub krzyż.
Odmiany.

Ag ok. 2 ł, Ø 12-16 mm, 0,2 g

2. Fenig

/brakteat/

Tarcza z orłem wielkiego
mistrza lub orzeł.

Odmiany.

Ag ok. 2 ł, Ø 12-16 mm, 0,2 g

3. Fenig

/brakteat/

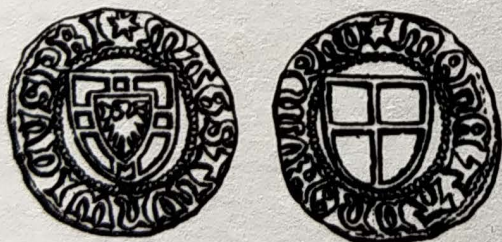
Korona.

Odmiany.

Ag ok. 2 ł, Ø 15-18 mm, 0,18 g

LUDWIK VON ERLICHSHAUSEN /1450-1467/

4. Szeląg

Aw. Tarcza wielkiego mistrza.
MAGST LVDWICVS PRI

Rw. Tarcza Krzyżacka.
MONETA DNORVM PRV
Odmiany napisowe.

Ag 3 2/3 ł, Ø 21 mm, 1,4 g

HENRYK REUSS VON PLAUEN /1467-1470/

Namiestnik wielkiego mistrza /1467-1469/

5. Szeląg

Aw. Tarcza wielkiego mistrza.
HINRICVS LOCVTENES M

Rw. Tarcza krzyżacka.
MONETA DNORVM PRV

Odmiany:

- znaki przednapisowe
na rw.:

- napisowe.

Ag 3 2/3 ł, Ø 20 mm, 1,36 g

W i e l k i m i s t r z /1469-1470/

6. Szeląg.

Aw. Tarcza wielkiego mistrza.
MAGST HINRICVS PRV

Rw. Tarcza krzyżacka.
MONETA DNORVM PRV

Odmiany:

- znaki przednapisowe na rw.:
- napisowe.

Ag 3 2/3 ł, Ø 20 mm, 1,36 g

HENRYK REFFLE VON RICHTENBERG /1470-1477/

7. Szeląg.

Aw. Tarcza wielkiego mistrza.
MAGST HINRICVS QVA

Rw. Tarcza krzyżacka.
MONETA DNORVM PRV

Odmiany:

- znaki przednapisowe na rw.: /gotycka litera h w kilku wariantach/
- napisowe
- fałszywe monety miedziane, posrebrzane.

Ag 3 1/2 ł, Ø 20 mm, 1,42 g

MARCIN TRUCHSESS VON WETZHAUSEN /1477-1489/

8. Szeląg.

Aw. Tarcza wielkiego mistrza.
MAGIST MARTINVS PRIM

Rw. Tarcza krzyżacka.
MONETA DNORVM PRV

Odmiany:

- znaki przednapisowe na rw.: /gotycka litera M/
- napisowe

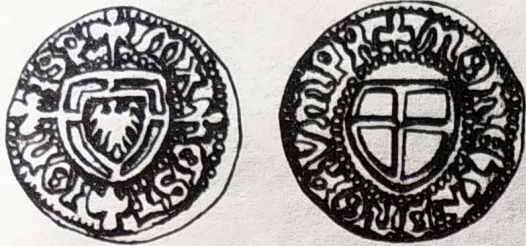
Ag 3 1/6 ł, Ø 19 mm, 1,34 g

JAN VON TIEFEN /1489-197/

9. Szeląg.

Aw. Tarcza wielkiego mistrza z długim krzyżem zakończonym liliami.
MA-GIS-IOH-IS P

Rw. Tarcza krzyżacka.
MONETA DNORVM P

Odmiany napisowe.

Ag 3 1/6 ł, Ø 19 mm, 1,34 g

10. Grosz.

Aw. Tarcza wielkiego mistrza z długim krzyżem.
MAGS-T IOHH-S DE T-IFENI

Rw. Tarcza krzyżacka z długim krzyżem.
MONE-TA DN-ORVM-PRVS

Odmiany napisowe.

Ag 8 1/4 ł, Ø 20 mm, 1,58 g

FRYDERYK KS. SASKI /1498-1510/

11. Grosz.

Aw. Tarcza wielkiego mistrza z długim krzyżem.
MAGI-STER-FRID-IKVS

Rw. Tarcza krzyżacka z długim krzyżem.
MONE-TA DN-ORVM-PRVS

Odmiany napisowe.

Ag 8 1/8 ł, Ø 25 mm, 1,45 g

12. Grosz gruby /7 1/3 grosza/
j.w., lecz 10,6 g

13. Grosz szeroki /5 groszy/

Aw. Tarcza wielkiego mistrza, między ramionami krzyża 4 herby:
Saksonii, Turyngii, Palatynatu Saskiego i Miśni.
FRIDERICVS DEI GRATIA
MAGIST GENERALIS

Rw. Madonna z dzieciątkiem, dołem tarcza saska.
CONSERVA NOS EVO DOMINA

Ag 15 ł, Ø 30 mm, 3,62 g

14. Gulden /15 groszy/

Au 10 k, $\varnothing$? 3,49 g ?

ALBRECHT VON HOHENZOLLERN KS. BRANDENBURSKI /1511-1525/

15. Grosz 1513

Aw. Orzeł brandenburski.

ALBERTVS D G MAGISTER G

Rw. Tarcza wielkiego mistrza
z długim krzyżem.

SALVA-NOS-DOMIN-A 1513

Odmiany napisowe.

Ag 3 1/4 ł, $\varnothing$ 20 mm, 1,45 g

16. Grosz 1514

j.w., lecz rok 1514.

Odmiany napisowe.

17. Grosz 1515

j.w., lecz rok 1515, napisy renesansowe i Ag 7 1/2 ł.

Odmiany:

- znaki przednapisowe na aw.: •, ○, ○.
- napisowe.

18. Grosz 1516

j.w., lecz rok 1516 i napisy gotyckie.

Odmiany napisowe.

19. Grosz 1517

j.w., lecz rok 1517

Odmiany napisowe.

20. Grosz 1518

j.w., lecz rok 1518

Odmiany:

- znaki przednapisowe na aw.: ✚, ○.
- napisowe.

21. Grosz 1519

j.w., lecz rok 1519, napisy gotyckie lub renesansowe.

Odmiany:

- znaki przednapisowe na aw.: ✚, •, ∴.
- napisowe.

22. Grosz 1520

j.w., lecz rok 1520, napisy renesansowe.

Odmiany:

- znaki przednapisowe na aw.: ,
- napisowe.

23. Grosz 1520

j.w., lecz na rw. nad tarczą
2 kropki.

Odmiany napisowe.

Ag 5 1/2, Ø 20 mm, 1,45 g

24. Grosz 1521

j.w., lecz rok 1521.

25. Grosz 1521

Aw. Orzeł brandenburski na
tarczy z długim krzyżem.
ALBER-T D G-M GNE-RALIS

Rw. Tarcza wielkiego mistrza
z długim krzyżem.
SALVA-NOS-DOMI-NA 1521

Odmiany:

- znaki na piersiach orła
na aw.:
- napisowe. , A.

Ag 7 3/4 1, Ø 19 mm, 1,40 g

26. Grosz 1522

j.w., lecz rok 1522, na piersi orła:

Odmiany napisowe.

27. Grosz 1523

j.w., lecz rok 1523.

Odmiany napisowe.

28. Grosz 1524

j.w., lecz rok 1524.

Odmiany napisowe.

29. Grosz 1525

j.w., lecz rok 1525.

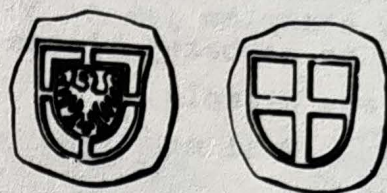
Odmiany napisowe.

30. Grosz - klipa b.r. /1520/
Aw. Tarcza wielkiego mistrza.
Rw. Tarcza krzyżacka.

Odmiany stempla.

Ag 1 1/2 ł, 15 x 15 mm, 1,42 g

31. Grosz - klipa b.r. /1521/
j.w.
Ag 1 ł, 15 x 15 mm, 1,32 g

32. Ćwierćtalar 1520
/8 groszy/

Aw. Madonna z dzieciątkiem,
górną tarczą z orłem
brandenburskim, dolną
tarczą krzyżacką.
ALBERTVS DEI GRA
MARCHIO BRANDE

Rw. Krzyż ozdobny z małą
tarczą z orłem wiel-
kiego mistrza /orzeł
Hohenstaufów/.
HONOR MAGISTRI IVSTICIAM
DILIGIT 1520

Odmiany stempla, kontrasygnatura w postaci małej tarczy
krzyżackiej.

Ag 9 ł, Ø 31 mm, 6,13 g

33. Ćwierćtalar 1521
j.w., lecz rok 1521.

Odmiany stempla, kontrasygnatura w postaci małej tarczy
krzyżackiej.

Ag 3 ł, Ø 31 mm, 5,39 g

34. Ćwierćtalar - klipa 1520
Bity stemplem jak nr 32,
lecz na grubszej blasze.

Odmiany stempla.

Ag 3 ł, 25 x 25 mm, 5,66 g

35. Czwierćtalar - klipa 1521
Bity stemplem jak nr 33,
lecz na grubszej blasze i rok 1521.
Odmiany stempla.
Ag 1 ł, Ø 31 mm

36. Półtalar /16 groszy/ 1520

Aw. Madonna z dzieciątkiem. Napis dzielą 4 tarcze herbowe:
Brandenburgii, Norymbergi, Hohenzollernów i Pomorza.
ALBERTVS-DEI G-MARCHI-BRANDE

Rw. Krzyż ozdobny z małą tarczą z orłem wielkiego mistrza.
HONOR MAGISTRI IVSTICIAM DILIGIT 1520

Ag 9 ł, Ø 34 mm, 12,41 g

37. Talar /32 grosze/ b.r. /1520/

Aw. Krzyż długi, na nim tarcza z orłem wielkiego mistrza
na piersi. Między ramionami krzyża 4 tarcze herbowe
/jak na półtalarze/.
MONET-ARGEN-NO MAGR-BRA PRVSS

Rw. Madonna z dzieciątkiem, niżej orzeł brandenburski na
tarczy, z tarczą Hohenzollernów na piersi.
ADIWA O VIR-G RES TVA AGITVR

Ag 9 ł, Ø 40 mm, 24,82 g

38. Gulden b.r. /1521/
/32 grosze/

Aw. Krzyż długi z małą tarczą
z orłem wielkiego mistrza,
między ramionami krzyża
4 tarcze herbowe /jak na
półtalarze/.

MO AV-NO MA-GN BRA-PRVSI

Rw. Madonna z dzieciątkiem,
niżej tarcza z orłem
brandenburskim.

ADIWA O VIRGO-RES TVA AGITVR

Odmiany napisowe.

Au 16 1/2 k, $\varnothing$ 23,5 mm, 2,8 g

39. Gulden podwójny 1521

Bitý stemplem ćwierćtalarowym - nr 33.

Au 23 1/3 k, $\varnothing$ 31 mm, 5,5 g

BIBLIOGRAFIA:

- D.Anders, "Katalog monet z czasów Mikołaja Kopernika", Toruń 1971.
- E.Bahrfeldt, "Die Münzen und Medaillen-Sammlung in der Marienburg", tom I "Münzen und Medaillen der Preussen von Beginn der Prägung bis zum Jahre 1701", Gdańsk 1901.
- M.Biskup, "Działalność publiczna Mikołaja Kopernika", Toruń 1971.
- M.Biskup, "Zagadnienie ważności i interpretacji traktatu toruńskiego 1466", Kwartalnik Historyczny 69/1962, z.2.
- S.Cackowski, "Mikołaj Kopernik jako ekonomista", Toruń 1970.
- J.Dmochowski, "Mikołaja Kopernika rozprawy o monecie i inne pisma ekonomiczne, oraz J.L.Decjusza traktat o biciu monety", Warszawa b.d. /1923/.
- B.Dudik, "Des hohen Deutschen Ritterordens Münz-Sammlung in Wien", Wien 1858.
- M.Grażyński, "Reformy monetarne w Polsce w latach 1526-1528 i ich geneza", Przegląd Historyczny, t.XVII, 1913.
- M.Grzegorz, "Analiza dyplomatyczno-sfragistyczna dokumentów traktatu toruńskiego 1466 r.", Toruń 1970.
- K.Górski, "Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego", Ossolineum 1977.
- M.Gumowski, "Dzieje mennicy toruńskiej", Toruń 1961.
- M.Gumowski, "Krzyżackie brakteaty", Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t.X, z.11-12, 1937.
- M.Gumowski, "Moneta u Krzyżaków", Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t.XVII, z. 2-4, 1951.
- E.Kopicki, "Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski, oraz ziem historycznie z Polską związanych", t.I, część 2, rozdz.39 "Monety krzyżackie 1233-1525", Warszawa 1974.
- M.Męclewska, "Moneta krzyżacka w Polsce", Wiadomości Numizmatyczne, t.XIII, 1969, z.2/48/.
- M.Męclewska, "Monety krzyżackie", Biblioteczka Biuletynu Numizmatycznego, Warszawa 1972.
- W.Terlecki, "Reformy monetarne Zygmunta I", Wiadomości Numizmatyczne, t.VII, 1963, z.2/24/.
- F.Voseberg, "Geschichte der Preussischen Münzen und Siegel", Berlin 1843.
- E.Waschinski, "Die Münz - und Währungspolitik des Deutschen Ordens in Preussen, ihre historischen Probleme und seltenen Geprägten", Göttingen 1952.

- W biblioteczce "Biuletynu Numizmatycznego dotychczas ukazały się:
- Jarosław Doliński, ABC NUMIZMATYKA, Warszawa 1971
- Jarosław Doliński, METALE MONET, ICH WŁAŚCIWOŚCI I PATYNY, Warszawa 1971
- Zbigniew Zabiński, ZAGADNIENIA PRAWNE NUMIZMATYKI, Warszawa 1971
- Henryk Wojtulewicz, PIENIĄDZ POLSKI ZA JANA KAZIMIERZA, Warszawa 1971
- Anna Kmietowicz, MONETY ARABSKIE I ICH NAPŁYW DO ŚREDNIOWIECZNEJ, Warszawa 1971
- Aleksandra Krzyżanowska, MONETA GRECKA, Cz.I, Warszawa 1971
- Marta Męclewska, MONETY KRZYŻACKIE, Warszawa 1971
- Andrzej Kunisz, PIENIĄDZ REPUBLIKI RZYMSKIEJ, Warszawa 1971
- Andrzej Kunisz, MENNICTWO CESARSTWA RZYMSKIEGO, Warszawa 1971
- Juliusz Mękicki, MENNICTWO JANA III SOBIESKIEGO, Warszawa 1971
- Andrzej Mikołajczyk, REFORMA TALAROWA W EUROPIE, Warszawa 1971
- Anatol Gupieniec, CZYSZCZENIE I KONSERWACJA MONET I BANKNOTÓW, Warszawa 1979

10-
Wojewódzka Miejska
Biblioteka Publiczna w Gdańsku

10985139